

**PAUL H. STAHL, *Triburi și sate din sud-estul Europei,*
București, Paideia, 2000**

Din cele mai vechi timpuri, comunitățile umane mici și mari au avut, unele cu altele, fie relații de bună vecinătate și înțelegere reciprocă, fie de dușmănie și conflict. Distanța geografică mică dintre ele ori situarea comunităților în același areal geografic au reprezentat, desigur, circumstanțe care au favorizat continuitatea și intensitatea acestor raporturi.

Indiferent de caracterul acestor relații, este un fapt indubitabil că acestea au urmări vizibile și durabile în planul culturii și civilizației comunităților respective. Astfel, tradiții, instituții și echipament tehnic, forme de viață și motive culturale sunt împărtășite în comun, cu mici variații ori chiar nemodificate, de comunitățile situate în aceeași zonă. Etnologul și sociologul care studiază la fața locului comunitățile umane, ca și istoricul care ia cunoștință de ele din documente, sunt deopotrivă uimiți să constate cât de departe se merge, uneori, în privința acestui fenomen de aculturație.

Studiul comparativ al unor comunități, respectiv punerea în evidență a similitudinilor și diferențelor existente între ele, este însă o întreprindere dificilă. Și aceasta, pentru că viața socială este îndeajuns de complicată pentru a-l obliga pe un cercetător să se consacre, de regulă, studierii unei singure comunități. De aceea, este cu atât mai lăudabilă performanța profesorului Paul H. Stahl de a iniția și duce la bun sfârșit, dacă nu prima, una dintre puținele lucrări, și cu siguranță cea mai avizată, de sociologie comparată privind structurile sociale din Balcani.

Sud-estul Europei reprezintă o zonă, pe de-o parte, destul de bine delimitată geografic dar, pe de altă parte, extrem de complicată ca viață socială. Aici s-a plămădit, pe vremea anticei Elade, acea admirabilă cultură și civilizație, piatră de temelie și sursă de inspirație pentru actuala cultură și civilizație occidentală; tot aici se află, mai mult decât oriunde altundeva, locul de întâlnire a Orientului și Occidentului, adică a principalelor paradigme culturale care își dispută supremația în lume; de asemenea, în ultimele două milenii și jumătate, zona a fost un adevărat bulevard pe care s-au perindat, războit și așezat, provizoriu ori definitiv, zeci de seminiții; fascinația exercitată de regiune este, apoi, dovedită de faptul că toate imperiile pe care le-a cunoscut omenirea au fost prezente aici, sau au căutat stăruitor să fie.

Conjugate, toate aceste particularități istorice fac în prezent, din regiunea balcanică, un teritoriu extrem de cosmopolit. Într-adevăr, nicăieri în altă parte în lume nu vom întâlni, pe o suprafață comparabilă, o asemenea densitate de popoare și de culturi diferite. Acesta este, poate, motivul care l-a determinat pe Paul H. Stahl să-și plaseze cercetarea sa comparativă privind structurile sociale, *structurile magice* și religioase tocmai aici. Și nu încapă îndoială că, pentru un astfel de demers, cu greu se putea găsi o zonă mai potrivită în Europa. De altfel, constată Paul H. Stahl, interesul științific pentru regiunea Balcanilor este remarcabil în ultimele două secole și studiile ce-i sunt consacrate se înmulțesc și se diversifică. Între autorii care au contribuit în mod deosebit la cunoașterea acestui colț al Europei, în afară de francezul Ami Boué, „primul care prezintă societățile locale într-un mod apropiat de cel al studiilor moderne” (P. H. Stahl, *op. cit.*, p. 9) și de sârbo-croatul Jovan Cvijič, care „descrie populațiile cu istoria lor, cu habitatul lor, cu organizarea lor socială, cu activitatea lor economică, cu portretul lor psihologic” (P. H. Stahl, *op. cit.*, p. 11), este menționat și românul Nicolae Iorga, cel ce a străbătut regiunea și o va boteza cu numele de Europa de sud-est și care, ca polihistor, „nu s-a limitat... la preocupările... istoricului...; istoria artei, arta populară, etnologia, economia, politica îl atrag în egală măsură; științele sociale în general îi sunt familiare” (Paul H. Stahl, *op. cit.*, p. 10).

Ca rezultat al fluxului migratoriu spre Balcani al unor seminții venind din stepa rusă și al procesului de etnogeneză petrecut în primul mileniu al erei noastre, regiunea va fi dominată demografic, până în zilele noastre, de populațiile albaneză, slavă, greacă și română. Apartenența etnică diferită, pe de-o parte, și milenara lor conviețuire într-un spațiu care le apropia, pe de altă parte, le-au făcut să se deosebească în unele privințe și să se asemene în altele. Apelând la studiul direct, la fața locului, al regiunii și la consultarea unei vaste bibliografii, profesorul Paul H. Stahl se va strădui să evidențieze în ce constau, concret, aceste similitudini și deosebiri, în ceea ce privește temele menționate mai sus.

Aflându-se printre absolvenții ultimelor serii de studenți cu specializarea în sociologie, înainte ca disciplina să fie interzisă și alungată din universitate de regimul comunist, fiind, în același timp, chiar fiul unuia dintre mentorii Școlii sociologice de la București – nimeni altul decât H. H. Stahl – autorul volumului se găsește în situația privilegiată de a se număra printre puținii cercetători din România care au continuat să aplice, în perioada ei de interdicție, recomandările metodologice ale acestei renumite organizații științifice. Deloc surprinzător de aceea că, situându-se pe poziția școlii, Paul H. Stahl va plasa în centrul lucrării sale unitățile sociale elementare și de bază: gospodăria (și ceea ce presupune ea, respectiv un grup uman, patrimoniul acestuia, normele care reglementează relațiile membrilor între ei și cu cei din exterior), satul, fratria, neamul, tribul, uniunile tribale.

Considerațiile autorului referitoare la aceste unități sociale privesc, cu rare excepții, o perioadă ce se întinde din secolul al XIX-lea până la începutul secolului al XX-lea. Acum, în această perioadă, formele tradiționale de viață pot fi încă întâlnite în forma lor pură, dar tot acum începe și procesul eroziunii lor. Adoptarea codului civil modern de către popoarele din regiune, schimbările produse în domeniul tehnicii și al modului de producție au avut și aici ca rezultat, la fel ca peste tot în lume, subminarea formelor tradiționale de viață și, treptat, înlocuirea lor cu altele noi. Procesul acesta de modernizare, ca să folosim termenul uzual, cu toate că mi se pare discutabil, al structurilor sociale se va intensifica, în această zonă, în secolul al XX-lea și, mai ales, după cel de-al doilea război mondial.

Cartea de care ne ocupăm este o lucrare extrem de densă. În ea sunt valorificate acumulări ale autorului ce se întind pe o jumătate de secol, fie în țara sa de origine, fie în Franța, unde a lucrat, începând din 1969, la renumite centre de cercetare științifică, precum Centre National de la Recherche Scientifique și École des Hautes Études en Sciences Sociales. În același timp, succesiunea capitolelor și paragrafelor se constituie într-un tot unitar din care cu greu poate fi delimitat ceva anume pentru a fi discutat, fără a afecta armonia întregului. Aceste particularități fac dificilă rezumarea lucrării ori povestirea ei, într-un spațiu rezonabil pentru o recenzie.

Lucrarea este, desigur, centrată pe câteva teme ce sunt prezente de la un capăt la altul al cărții, precum laitmotivele în desfășurarea unei partituri muzicale și am putea fi tentați să ne fixăm atenția asupra lor. Rezultatul unui asemenea demers nu s-ar dovedi nici el mai fericit, căci valoarea studiului nu e dată de aceste teme, ci de ceea ce se spune în mod concret despre ele. Conștient de riscurile pe care tocmai le-am menționat, îmi îngădui totuși să adaug cadrului general al studiului, conturat în prima parte a acestui text, câte ceva din ceea ce reprezintă substanța propriu-zisă a cărții.

Unitatea socială elementară, comună populațiilor examinate în perioada de referință, este gospodăria. Ea reprezintă, în înțelesul autorului, componenta ultimă, capabilă de autonomie funcțională, a societăților tradiționale, așa cum sunt și cele descrise în volumul de care ne ocupăm. Apelând la o analogie, am putea spune că gospodăria este, în societățile tradiționale, ceea ce este celula în cazul organismului viu. Spre deosebire de alte fragmente de societate, gospodăria este o unitate socială completă, un fel de fenomen social total, în sensul utilizat de Georges Gurvitch. Structural, gospodăria presupune un grup uman, habitatul propriu, anumite proprietăți, munca în comun a grupului, menaj comun. Tot ceea ce se întâmplă în gospodărie, începând cu modul de constituire a ei, relațiile dintre membrii componenți, bărbați, femei, copii, activitatea ce o desfășoară și terminând cu transmiterea drepturilor de proprietate și, eventual, condițiile în care o gospodărie dispare, este strict reglementat de norme.

În ceea ce privește grupul uman al gospodăriei, lucrarea semnalează existența unor diferențe, atât în timp, în cadrul aceleiași populații, cât și de la o populație la alta, dintre cele luate în studiu. În cazul albanezilor din nordul Albaniei bunăoară, populație tribală până aproape de jumătatea secolului

al XX-lea, grupul uman al gospodăriei era alcătuit, de regulă, din trei generații: bunici, urmașii lor, inclusiv fetele până la căsătorie, soțiile băieților căsătoriți și copiii acestora. Astfel, în aceeași gospodărie existau, concomitent, mai multe cupluri, iar populația se ridica la zeci de persoane și, rareori, chiar peste o sută.

La populațiile slave – bulgari, sârbo-croați, muntenegreni – grupul uman al gospodăriei, cunoscută sub numele de *zadrugă*, este mai redus, în general, datorită faptului că este alcătuită fie doar dintr-un cuplu împreună cu copiii necăsătoriți, fie din părinți și băieții lor căsătoriți, la care se adaugă, evident, fetele necăsătorite.

Grupul domestic al românilor și grecilor este alcătuit dintr-un singur cuplu și copiii lor necăsătoriți, de regulă. Ca urmare, este mult mai puțin numeros decât grupul domestic al slavilor de sud și cel al albanezilor.

Indiferent de etnie, gospodăria tradițională dispune de bunuri în exclusivitate, inclusiv terenuri agricole, și de proprietăți devălmașe: izlaz, pădure, ape etc., care sunt exploatate în comun de întreaga unitate socială supraordonată gospodăriei: trib, în cazul albanezilor, frătrie și sat pentru slavi, neam și sat la greci, sat pentru români. Patrimoniul funciar al gospodăriei este, în afara unor situații excepționale, inalienabil. La rândul ei, proprietatea devălmașe este apărată de ansamblul coproprietarilor prin instituirea unor reguli care să limiteze accesul străinilor la aceste bunuri.

Persoanele care compun grupul domestic se diferențiază prin statutul social și prin rolul pe care îl au de îndeplinit. Din acest punct de vedere, există deosebiri importante între cele patru populații, dar și unele asemănări. Indiferent de apartenența etnică a gospodăriei, capul acesteia, care e, de regulă, tatăl, deține o poziție dominantă. Întinderea acestei dominații și modul de exercitare diferă însă de la o populație la alta.

Așa cum se arată în volum, în cadrul populației albaneze dominația capului de gospodărie capătă dimensiuni discreționare. El este cel care „administrează bunurile grupului său, vinde, cumpără terenuri, animale, unelte, poate să împrumute sau să fie garant, construiește case, dependințe, stabilește munca oamenilor din gospodărie, repartizează vinul, rachiul, îi pedepsește pe membrii grupului său (privându-i de hrană, de arme, legându-i sau închizându-i în casă, sau chiar alungându-i)” (Paul H. Stahl, *op. cit.*, p. 22). Participarea sa la munca ce se desfășoară în cadrul gospodăriei este extrem de redusă, grija sa de căpetenie fiind armele și reglarea *manu militari* a conflictelor cu bărbații altor gospodării, ceea ce se întâmpla frecvent până după primul război mondial, dată de la care codul civil și-a intrat, tot mai mult, în drepturi.

Autoritatea șefului gospodăriei, în cazul populațiilor slave, este mult mai redusă. Aici, alături de șeful de sex masculin apare și o femeie, ale cărei prerogative de șefă se exercită, mai ales, în sfera menajului. O altă deosebire față de albanezi este că șeful gospodăriei slave este direct implicat în activitatea economică a grupului său uman, fiind cel ce „se ocupă de toate interesele zadrugii: registrele de socoteli, impozitele, banii, afacerile etc. El se trezește primul și organizează munca. El dă femeii care este de serviciu ... ceea ce trebuie pentru hrana lucrătorilor, merge la câmp să vadă cum se lucrează. El repară și cumpără uneltele, vinde animalele, distilează rachiul, face vinul etc.” (*op. cit.*, p. 63).

La români, capul gospodăriei este, de asemenea, soțul. Autoritatea lui este reală, dar mult mai redusă decât în cazul celorlalte populații balcanice. Ca șef al gospodăriei, el dirijează viața și organizează munca tuturor celor de sub comanda sa, la nevoie apelând chiar la forță. Rolul său în gospodărie nu se reduce însă la supravegherea celorlalți, ci constă și în participarea efectivă la activitatea desfășurată aici. Având în vedere ceea ce se spune în carte și ceea ce știm dinainte despre șeful român de gospodărie, am spune că poziția lui este o combinație de paternalism și autoritate, cel puțin în comparație cu capii de gospodărie întâlniți la celelalte populații din Balcani.

Poziția femeii în cadrul gospodăriei este un alt aspect prezentat detaliat în carte. Urmându-l pe autor, putem spune că, în cadrul celor patru populații studiate, poziția femeii este una de inferioritate în raport cu bărbatul. Dincolo de această caracterizare, valabilă indiferent de populație, intervin însă nuanțe care, trecute cu vederea, ar însemna simplificarea unui subiect destul de complex, altfel.

Încă de la naștere, albaneza și grecoica din regiunile studiate, la fel muntenegreanca și sârbo-croata, deși în mai mică măsură, sunt întâmpinate cu amărăciune de familie, ca o neșansă. Fată nemăritată, aflată încă în familia de origine, mai are parte de o oarecare îngăduință din partea alor săi. Căsătorindu-se, de obicei, femeia se mută în casa soțului și situația ei se înrăutățește dramatic. De

acum încolo misiunea ei este să-l slujească supusă și cu toată râvna pe soțul său și pe ceilalți membri ai gospodăriei în care a intrat, îndeplinind toate treburile casei, de la cele privind menajul și până la unele din cele mai grele munci, ca de exemplu, să are, să semene, să aibă grijă de vite ori să meargă la moară și să macine. În plus, este datoare să nască copii. Dar nu orice fel de copii, ci mai ales băieți, căci se consideră că doar ei duc mai departe neamul și gospodăria. Dacă nu naște deloc copii, ori dacă naște numai fete, situația ei devine și mai grea, căci soțul poate, în cazul albanezilor, sârbo-croaților, muntenegrenilor și grecilor, să-și aducă încă o soție în casă care să-i ofere copii, sau poate fi renegată și alungată. Tratamentele motivate de convingerea existentă în trecut, că singura vinovată de absența copiilor mult doriți este femeia, așa încât represaliile la care este supusă apar ca meritate.

Discriminarea femeii în cadrul populațiilor amintite mai sus este evidentă în multe alte situații. Copiii pe care ea îi naște, în caz de divorț, revin soțului; apoi, femeia nu poate, de regulă, cere desfacerea căsătoriei; de asemenea, deși contribuie activ la crearea patrimoniului comun al gospodăriei, femeia nu poate moșteni decât bunuri imobiliare; dacă intervine divorțul, părăsește gospodăria în care a trudit din greu, așa cum a venit.

O palidă ilustrare a condiției femeii, pentru că relatarea privește o familie care numai parțial se înscrie în modelul dominant, fiind vorba de familia princiară, o aflăm în mărturia francezului Saint René Taillandier aflat în vizită, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, la curtea principelui sârb Miloš Obrenović: „Ea (soția principelui, n.n.) dirijează toate treburile domestice; țese, toarce și supraveghează bucătăria, participă în mare măsură la educația și instrucția copiilor ei... Pe la ora unsprezece clopotul cheamă la masă... Principele s-a așezat în picioare la extremitatea superioară a mesei. Toți s-au descoperit, micul Mihail (prințul) a rostit o rugăciune. Apoi prințesa i-a oferit principelui un pahar de rakija; în momentul acela principele a rostit o alocuțiune care cuprindea urări persoanelor prezente și pentru întreg poporul sârb. După asta a luat loc... în capul mesei pe un jilț...; de o parte și de alta erau cei doi mici prinți..., arhimandritul și îngrijitorul Vasco. Ceilalți comeseni veneau în continuare. Prințesa și fiica ei stăteau în picioare... În timpul mesei ele l-au servit pe principe și pe cei doi fii ai săi... De când este prințesa soția lui Miloš, niciodată n-a mâncat la aceeași masă cu soțul ei.” (*Apud Saint René Taillandier, La Serbie, Kara-George et Milosch, Paris, 1872, pp. 145–155. În Paul H. Stahl, op. cit., p. 73*).

Așa cum spuneam, statutul femeii era unul de inferioritate în raport cu bărbatul, în toate societățile tradiționale discutate în carte, dar de la populație la populație existau diferențe considerabile de tratament. Fără a intra în detaliile numeroase evidențiate în lucrare, menționăm că, în ansamblu, situația bulgăroaicei și mai ales a româncei era mai bună și datează de mult, fapt remarcat și de călătorii străini care au străbătut principatele române.

Tema grupului uman al gospodăriei, succint prezentată mai sus, reprezintă doar una dintre problemele tratate pe larg în carte, în secțiunea consacrată gospodăriei. Din punct de vedere sociologic, gospodăria este însă o unitate socială complexă și, pentru înțelegerea ei științifică, analiza trebuie să ia în discuție principalele ei componente structurale. Dintre acestea, în lucrare se acordă o atenție deosebită proprietății gospodăriei, cu cele două forme ale ei, particulară și de grup, transmiterii ei de la o generație la alta (respectiv moștenirii), casei, muncii, ierarhiei, conducerii, destrămării gospodăriei, raporturilor gospodăriei cu unitățile sociale superioare. Urmărind această problematică a gospodăriei la nivelul celor patru populații, autorul arată în ce se aseamănă și în ce se deosebesc acestea, în ceea ce privește această structură socială elementară care este gospodăria. Rezultatul este o reușită sinteză sociologică comparativă, privind unitățile sociale elementare tradiționale din Balcani.

Este un fapt că de problemele enumerate mai sus s-au ocupat și alți autori, cu toate că nu în manieră comparativă și nici cu acritatea științifică a autorului de care ne ocupăm. În schimb, cel puțin după câte știu, nimeni nu s-a gândit, înaintea autorului român, să studieze în ce măsură și în ce mod structura socială se regăsește în cea spirituală, respectiv magică și religioasă a acelorași populații balcanice, problemă care face obiectul celei de a doua secțiuni a lucrării. Ipoteza tacită de la care pornește Paul H. Stahl, a funcționării unei asemenea legături, este confirmată, căci autorul reușește să scoată „în evidență cum se țes, între unitățile sociale deja analizate: grupul uman, proprietatea lui, munca, viața în comun, pe de-o parte, și viața spirituală, pe de alta, relații puternice, care dau naștere unui ansamblu organic, coerent” (*op. cit., p. 161*).

Capitolul final, al III-lea, este unul de comparații și ipoteze și reia teme expuse mai înainte, pentru a întări unele dintre ideile exprimate deja, ori a aduce în discuție unele puncte de vedere ce i se par inacceptabile, existente în literatura de specialitate. Aici întâlnim paragrafele: Gospodărie sau familie, Sângele și consangvinitatea, Fata fără frați și matriarhatul, Băștinașul și străinul, Democrația primitivă și bătrânii. Între altele, rostul acestui capitol este de a promova rigoarea și de a elimina unele confuzii din discursul științific. Un exemplu în acest sens este confuzia ce se face, uneori, între gospodărie și familie. Autorul atrage atenția că, în anumite contexte, termenul „familie este imprecis, pentru că, dacă el denumește eventual grupul domestic al unei gospodării, el denumește și persoane din afara acestei gospodării; în plus, el sugerează exclusiv grupul uman, și nu celelalte componente ale unei gospodării... Dacă vrem să denumim cu precizie persoanele care trăiesc într-o gospodărie, trebuie să folosim noțiunea de grup domestic, noțiune ce permite înțelegerea faptului că aceste persoane trăiesc împreună, muncesc împreună, stăpânesc aceeași proprietate, au aceleași sărbători religioase, fără să eliminăm ideea că sunt înrudite” (Paul H. Stahl, *op. cit.*, p. 193).

Considerând că rostul paginilor de mai sus nu este de a rezuma conținutul cărții – ceea ce ar fi imposibil de altfel –, ci de a incita la parcurgerea ei, ne oprim aici. Lectura cărții este, cu siguranță, indispensabilă celor ce doresc să știe cum arătau structurile sociale înainte de a fi ajuns la forma pe care o au astăzi, care era modul de viață în trecutul apropiat, într-o zonă din care face parte și țara noastră, care, de aceea, a fost, este și va fi puternic influențată de ceea ce se întâmplă în Balcani.

Gheorghe Socol

IOAN MIHĂILESCU, *Sociologie generală – concepte fundamentale și studii de caz*, Iași, Editura Polirom, 2003

Deși nu poate fi considerat ca fiind, propriu-zis, o reeditare, volumul apărut la Polirom reprezintă o variantă îmbogățită a lucrării cu același titlu, trecută în bibliografia acestuia ca manual pentru studenți și apărută în anul 2000, la Editura Universității București. Față de aceasta din urmă, volumul apărut la sfârșitul anului 2003, chiar dacă respectă în mod riguros aceeași desfășurare și aceeași structură a capitolelor, are un plus de consistență și de actualitate, realizate prin adăugarea unor studii de caz, scrise între anii 2000–2002. În plus, volumul în cauză oferă un glosar de termeni corespunzător fiecărui capitol, precum și un glosar general de termeni, la sfârșitul lucrării.

Autorul este o personalitate marcantă, aflată în prim-planul activității științifice și universitare din România post-comunistă. Ioan Mihăilescu este rector al Universității București, profesor al catedrei de sociologie din cadrul acesteia, președinte al Consiliului Național de Evaluare Academică și Acreditare. De asemenea, autorul acestui volum are o bogată experiență de cercetare în cadrul unor proiecte naționale și internaționale, fie în calitate de coordonator principal, fie în calitate de consultant științific al unor organizații internaționale, precum Uniunea Europeană sau Consiliul European.

Volumul în discuție își propune, pe de o parte, să sistematizeze noțiunile fundamentale și să ofere reperetele teoretice minime necesare unei lucrări ce își propune să reprezinte „o introducere în sociologie”. Pe de altă parte, studiile de caz atașate capitolelor teoretice (prezente în 9 din cele 11 capitole ale lucrării), își depășesc, prin consistența lor, rolul de a susține și a ilustra conceptele și reperetele teoretice prezentate.

Lucrarea este, așadar, structurată pe 11 capitole, împărțite în subcapitole și urmate, în general, de unul sau două studii de caz, și în toate cazurile, de un glosar de termeni. Sunt cuprinse teme de bază ale sociologiei, precum relațiile sociale, familia, organizarea socială, cultura, procesele sociale, comunitățile teritoriale, conducerea vieții sociale.

În ceea ce privește studiile de caz, acestea sunt, în general, centrate pe realități românești contemporane, „fotografiate” în diverse momente ale perioadei postcomuniste (cel mai vechi dintre studiile de caz a fost realizat în 1993 și cel mai nou, în 2002). În altă ordine de idei, între acestea există diferențe mari, atât în ceea ce privește conținutul, cât și din punctul de vedere al stilului și perspectivei de abordare. Unele dintre studii, în număr de trei, au fost preluate în limba engleză, așa cum au fost publicate, majoritatea fiind prezentate totuși în limba română. Unele dintre studii, precum cel intitulat *Mental Stereotypes in the First Years of Post-totalitarian Romania*, sunt analize bazate pe rezultatele unor anchete realizate pe eșantioane reprezentative la nivel național, altele, precum studiul *Valori și norme sociale în perioada de tranziție* sunt abordări mai degrabă eseistice, în timp ce un studiu precum *Violența și societatea* este structurat ca un veritabil excurs teoretic. Această diversitate de tonuri și stiluri de abordare compensează o posibilă scădere în ceea ce privește coerența lucrării ca întreg, printr-un plus de consistență pe care aceasta o câștigă de pe urma acestei diversități.

Dacă din punct de vedere cantitativ studiile de caz reprezintă jumătate din spațiul fizic al lucrării, cred că, din punct de vedere calitativ, se poate considera că acestea reprezintă „nucleul tare” al acesteia. Autorul realizează o introducere în sociologie **prezentând ce este sociologia, dar și cum se realizează, practic, demersul sociologic.**

Nu este propus un model rigid, ci sunt prezentate „moduri” în care se poate face sociologie. Ceea ce este comun tuturor acestor modalități și ceea ce autorul propune prin propriul său exemplu este **curajul de a fi și a rămâne obiectiv și onest, chiar și când asumarea unei asemenea atitudini comportă anumite riscuri.** Aceasta presupune, pe de o parte, a te implica în descoperirea unor adevăruri care pot fi neplăcute chiar din propria ta perspectivă, iar pe de altă parte, a avea curajul să spui aceste adevăruri.

Acest tip de atitudine verticală poate fi considerat elementul care dă coerență ansamblului de elemente propuse pentru a ilustra „ce este și cum se face sociologia”. Iată, în cele ce urmează, un citat semnificativ în ordinea ilustrării acestui tip de alegere a modului de a practica sociologia¹:

„Nu toate adevărurile sunt plăcute; unele sunt chiar foarte neplăcute. Pentru a nu fi deranjați în echilibrul nostru psihic, ignorăm ceea ce nu ne place sau nu ne convine. Iar dacă unii îndrăznesc să rostească ceva ce știrbește frumoasa imagine pe care o avem despre noi înșine, nu-l luăm în seamă, îi respingem ori îi facem să tacă. Atunci când adevărurile neplăcute se referă nu la un individ, ci la un grup social sau la societate în întregul ei, intervin mecanisme de sancționare mult mai dure. Îndrăzneții sunt considerați nebuni, răuvoitori, puși în slujba unor interese străine sau chiar trădători de țară. Pedepsa este pe măsura acuzației și urmărește întotdeauna suprimarea posibilităților de exprimare”.

Iată un exemplu de asemenea afirmații, care presupun un curaj pe care autorul se consideră obligat din punct de vedere moral să și-l asume, cu orice riscuri: „(...) membrii organizației au de ales între „moartea” democratică a organizației lor sau supraviețuirea acesteia, prin schimbări și reforme care apelează temporar la măsuri autoritare. Ipocrizia decelabilă în multe discursuri politice sau în diverse analize științifice face ca punerea problemei în acest fel să fie evitată. Consecințele economice, sociale și politice negative ale amânării indefinite a schimbărilor și reformelor organizaționale care sunt imperios necesare, pe motivul respectării corectitudinii politice, vor fi sigur mult mai mari decât câștigurile politice ale respectării aparențelor democratice.

Poziția pe care o prezentăm ar putea fi considerată scandalosă din punct de vedere politic sau teoretic (...). În situația în care, timp de 12 ani, multe reforme declanșate prin proceduri democratice au eșuat și dacă societatea românească nu-și mai poate permite să perpetueze aceste eșecuri, pragmatismul politic ar impune recurgerea, cel puțin în fazele inițiale, la unele proceduri mai autoritare”².

Autorul atrage însă atenția asupra condițiilor în care realizarea unui asemenea demers critic este dezirabilă sau, dimpotrivă, inacceptabilă:

¹ P. 66–67, capitolul *Structura culturii*, studiu de caz: *Valori și norme sociale în perioada de tranziție*.

² P. 364, cap. *Conducerea vieții sociale*, studiu de caz: *Stiluri de abordare a Reformei*.

„Un discurs critic și autocritic, întemeiat științific și având ca finalitate ameliorarea vieții sociale este îndreptățit și necesar; denigrarea și insulta sunt inacceptabile”³.

O altă constantă relativă a lucrării, în speță a studiilor de caz incluse în aceasta, este raportarea dintr-o perspectivă critică la perioada comunistă.

Pentru înțelegerea unor realități ale perioadei actuale, este necesară o analiză a factorilor care au modelat realitatea socială în perioadele trecute. Fie că utilizează tehnici de arheologie socială, fie tehnici sociologice, demersul științific urmărește fie determinarea unor modele cu mare persistență istorică, precum modul de gândire specific societăților rurale tradiționale în spațiul românesc, fie momentele de ruptură, de schimbare forțată și în profunzime a societății în ansamblul ei, precum a fost perioada comunistă. Regimul politic comunist, reprezentând un regim nedemocratic, impus prin forță, este considerat principalul responsabil, chiar dacă nu singurul, pentru declinul moral, economic și social al societății românești, în ansamblul ei, și cu deosebire, al unora dintre componentele sale. În ceea ce privește degradarea morală, autorul consideră că în perioada comunistă au fost accentuate unele defecte mai vechi și au fost generate altele noi⁴: „Având în vedere caracterul totalitar al puterii comuniste, o răspundere principală în această privință revine politicului. Un regim politic care s-a impus prin forță nu s-a putut menține decât prin mijloace necinstite. Mulți dintre susținătorii săi au provenit, la început, din elementele sociale de cea mai slabă calitate. Incultura era considerată un atu; delațiunea, un act patriotic; docilitatea față de superior și duritatea față de subaltern, lipsa de scrupule, sărăcia de idei permiteau aprecierea de bun comunist. Copiii au fost învrăjbiți împotriva părinților, muncitorii împotriva țăranilor, analfabeții împotriva intelectualilor, răufăcătorii împotriva oamenilor cinstiți. Regimul politic a știut să speculeze toate defectele și viciile și a ajuns să le transforme în adevărate principii de conviețuire și promovare socială. Necinstea nu a fost introdusă în societatea noastră de regimul comunist, dar nici o altă organizare politică precedentă nu a făcut ca ea să se răspândească mai mult în cuprinsul întregii societăți. Practicile regimului comunist s-au fixat atât de puternic în sistemul nostru social, încât majoritatea noilor forțe politice nu se pot debarasa de ele”.

(Această afirmație este făcută la sfârșitul anului 2000 și nu în primii ani de după Revoluție! – n.n.).

Chiar dacă recunoaște cu obiectivitate că, în special în anii '70-'80, regimul comunist, pus în fața problemelor gestionării unui sistem economic complex, a fost obligat să adopte un sistem de promovare mai meritocratic, în special în domeniile tehnico-economice, Ioan Mihăilescu consideră că „cu toate aceste ameliorări din ultimele două decenii de existență, comunismul poartă încă pecetea destructurărilor valorice și normative originare”.

Regimul comunist este considerat responsabil și pentru actualul dezinteres al unei părți importante din populația rurală pentru problemele comunitare, dezinteres considerat un indicator important al dezagregării comunităților respective. În ceea ce privește creșterea ratei abandonului școlar, mai cu seamă în mediul rural, unul din factorii responsabili importanți este scăderea motivației pentru învățatură a locuitorilor satului. Chiar dacă această creștere a dezinteresului pentru școală are o motivație complexă, în mare parte având determinanți de ordin economic, perioada comunistă este considerată ca fiind responsabilă de producerea unor modificări profunde în ceea ce privește atitudinea față de școală. Dacă în perioada precomunistă, mai ales ca urmare a Reformelor promovate de Spiru Haret, școala ajunsese să se impună alături de Biserică, drept instituție fundamentală a comunității, fiind percepută ca fiind a satului și slujind satului, în perioada comunistă aceasta ajunge să fie percepută ca o instituție străină de comunitatea locală, devenind un instrument de promovare a ideologiei comuniste. „Sătenii se interesează tot mai puțin de starea școlii din comunitatea lor și se răspândește mentalitatea potrivit căreia, dacă statul este omnipotent, atunci el trebuie să se ocupe de toate nevoile școlii locale (...). Chiar unele probleme minore care ar putea fi ușor soluționate la nivel

³ P. 67, capitoul *Structura culturii*, studiu de caz: *Valori și norme sociale în perioada de tranziție*.

⁴ *Ibidem*, p. 68

comunitar (repararea unor bănci, zugrăvirea școlii, aprovizionarea cu lemne în sezonul rece, etc.) sunt considerate obligații ale statului (termenul de stat este vag definit în aceste comportamente; el poate semnifica puterea politică centrală, prefecturile sau primăriile)⁵.

Studiul din care am citat anterior, care pare a fi cel mai consistent, atât ca întindere, cât și din punctul de vedere al conținutului, vine să confirme aserțiunea de mai sus privind centrul de greutate al lucrării care poate fi poziționat, în mod paradoxal, poate, pentru un asemenea tip de lucrare al cărei scop principal este unul didactic, în spațiul studiilor de caz prezentate.

În ceea ce privește modul de abordare al realităților sociale analizate, voi considera ca exemplar studiul în cauză, intitulat *Mediul rural din România și integrarea europeană*.

Demersul propus aici este unul complex, fiind, în același timp, unul descriptiv, explicativ și pragmatic, definind probleme, construind prognoze asupra evoluției lor și oferind soluții pentru orientarea evoluțiilor în cauză către o zonă a dezirabilității sociale și economice.

Prima parte a studiului este una descriptiv-explicativă. Este descrisă evoluția complexă a mediului rural în spațiul românesc, evoluție al cărei rezultat este realitatea prezentă, definită prin sintagma „declinul mediului rural”, autorul propunând un model explicativ al acestui declin.

Între cauzele declinului mediului rural, autorul le analizează pe următoarele: declinul demografic, sărăcia, revenirea la agricultura tradițională – ca efect pervers al legii 18/1991, prin care s-au primit înapoi pământurile fără a fi retrocedate și mijloacele de producție, în condițiile unei absențe cvasitotale a capitalurilor în mediul rural –, degradarea infrastructurii școlare – fenomen aflat într-o relație de cauzalitate circulară de tipul cauză-efect-cauză – efect în raport cu un alt fenomen, anume, scăderea motivării pentru învățare –, lipsa de preocupare a politicilor sociale față de mediul rural.

Între cauzele declinului mediului rural enumerate mai sus, autorul consideră declinul învățământului rural un factor generator al unor dezechilibre importante în raportul rural – urban, precum: diminuarea șanselor de dezvoltare locală, apariția în viitorul nu prea îndepărtat a unui șomaj de mari proporții în mediul rural, având drept consecință migrațiile necontrolate și apariția unor „centuri suburbane mizere”. O consecință care le va îngloba pe toate celelalte va fi creșterea decalajelor sociale și accentuarea inechității.

Autorul atrage atenția asupra consecințelor acestor probleme specifice mediului rural și asupra deficiențelor structurale din sectorul agricol, în perspectiva integrării europene a României. Față de gravitatea problemelor, sprijinul extern, chiar în condițiile adoptării unor scenarii optimiste privind finanțarea de către Uniunea Europeană sau/și Banca Mondială pentru redresarea agriculturii românești, efortul național rămâne hotărâtor, într-un asemenea domeniu. În condițiile penuriei de capitaluri interne, Ioan Mihăilescu propune o redistribuție a acestora între industrie și agricultură, considerând că „restructurările din agricultură sunt mai importante și mai puțin costisitoare decât subvenționările marilor întreprinderi industriale nerentabile”⁶.

În partea a doua a acestui studiu sunt propuse politici agricole pentru mediul rural. Între acestea sunt incluse: modernizarea exploatațiilor agricole prin ameliorarea structurilor agricole, introducând, prin lege, obligativitatea de a valorifica toate terenurile deținute în scopuri agricole sau agroturistice. Pe de altă parte, o condiție necesară în vederea modernizării exploatațiilor agricole este utilizarea tehnologiilor moderne de producție. Pentru îndeplinirea acestui deziderat se propune acordarea de facilități pentru modernizarea exploatațiilor agricole, facilități posibil a fi acordate prin ameliorarea sistemului de facilități fiscale și bancare pentru agricultură.

În condițiile în care România nu poate conta pe creșteri semnificative ale exporturilor de produse agricole pe piețele europene, sunt propuse strategii complementare de valorificare a excedentelor agricole, atât pe piețele din Orientul Apropiat, cât și prin „aducerea consumatorului la produs”, ca efect al dezvoltării activităților de turism rural. Turismul rural, combinat cu agricultura ecologică reprezintă, în viziunea autorului acestui studiu, modalități importante de stopare a declinului rural și de dezvoltare economică și socială a acestuia.

⁵ P. 301, cap. *Comunitățile teritoriale, studiul de caz: Mediul rural din România și integrarea europeană*.

⁶ *Ibidem* p. 310.

Chiar dacă aceste probleme descrise și soluții propuse nu sunt toate, neapărat, noi și originale, meritul principal al acestui studiu și, de altfel, al întregii lucrări, rezidă în rigoarea logică și metodologică cu care sunt tratate teme actuale, importante în ordinea realizării unor deziderate naționale, precum dezvoltarea economică și socială a țării. Am insistat mai mult asupra acestui studiu, nu pentru că le-am considerat pe celelalte mai puțin consistente, ci pentru că acesta mi s-a părut exemplar, din perspectiva unui anume model de demers sociologic complex.

O altă caracteristică a lucrării este stilul direct, în unele cazuri tăios, dar întotdeauna argumentat și evitând atât excesul de neutralitate, cât și derapajele pamfletistice.

Cartea apărută la Editura Polirom poate fi citită cu interes, atât de către cei care se află într-o fază incipientă de familiarizare cu sociologia, cât și de către specialiști ai domeniului, care pot găsi puncte de interes în diversitatea de studii de caz prezentate.

Unul dintre mesajele importante pe care autorul le transmite, pentru tinerii și mai puțin tinerii intelectuali cărora li se adresează prin această carte, este credința în rolul major pe care îl are de jucat știința și cultura în reconstrucția morală, economică și socială a țării.

„Nu este sigur că știința și cultura îi vor face mai buni pe toți oamenii, dar este sigur că îi vor face mai puțin răi”⁷.

Mihnea Preotesi

**DUMITRU SANDU, *Sociabilitatea în spațiul dezvoltării –
Încredere, toleranță și rețele sociale*, București,
Editura Polirom, 2003**

Ca studentă a domnului profesor Dumitru Sandu, am folosit cărțile publicate de dumnealui pur și simplu ca manuale de studiu. Practic, nu poți vorbi astăzi despre tranziția românească fără să faci apel la *spațiul social al tranziției*, deci la studiile domnului profesor. Mă aflu, așadar, într-o postură sensibilă, din care nu poate lipsi subiectivitatea, de a realiza o recenzie la cartea unui profesor drag.

Dumitru Sandu face parte din categoria sociologilor de teren, „sociolog rural”, cum îi place dânsului să menționeze, și poate de aici provine sursa inspirației și materia primă care i-au permis să devină unul dintre cei mai prolifici sociologi români actuali, cu o mulțime de articole și studii de specialitate, apariții constante de carte la intervale de 3–4 ani. Opera domnului profesor este exemplară pentru ceea ce s-ar putea numi *specificitatea abordării sociologice*, realiste, mi-aș permite eu să o numesc și voi explica ce înțeleg prin aceasta. Nu înseamnă nici pură sinteză teoretică, nici pretenția de a explica în întregime și într-un mod unic o anumită problemă socială, ci pur și simplu problematizare, cercetare sistematică, continuitate a studiului. Dacă cineva m-ar întreba, azi, ce înseamnă și la ce folosește sociologia, l-aș îndruma pur și simplu să citească una dintre lucrările domnului profesor.

Format în tradiția școlii românești Stahl-Golopenția, adăugând acesteia paradigma capitalului social, profesorul Dumitru Sandu reușește să dezvolte o abordare foarte actuală a satului românesc, în contextul problematizării generale a societății noastre – recuperarea decalajelor de dezvoltare față de celelalte țări europene.

Regăsim, așadar, ca arie tematică: sociabilitatea și legătura acesteia cu dezvoltarea, satul ca spațiu de dezvoltare și sociabilitate, migrația.

⁷ P. 77, cap. *Structura culturii*, studiu de caz: *Valori și tipuri sociale în perioada de tranziție*.

Conform noii tendințe din teoriile dezvoltării, socialul este adus tot mai mult în sfera dezvoltării, atât ca finalitate, operaționalizare, cât și ca mijloc. După entuziasmul din ultimul deceniu, pe plan internațional, al considerării capitalului social drept un adevărat elixir ce vindecă bolile societăților aflate în dezvoltare, a urmat dezamăgirea și „oboseala donatorilor”, care nu reușeau să producă schimbările dorite. Tocmai pentru a depăși polemicile legate de rolul capitalului social în dezvoltare, autorul introduce o distincție foarte utilă între capital social și sociabilitate: „«**Sociabilitate**» este numele generic pentru relațiile sociale neconflictuale care aduc unitatea, agregarea socială. Or încrederea, toleranța, cooperarea și rețelele au tocmai această caracteristică. Dar **capitalul social** nu este numai sociabilitate, ci un anume gen de sociabilitate, respectiv genul „productiv» sau eficient” (pag. 10).

Aceasta înseamnă că nu se poate vorbi despre un nucleu al capitalului social, a cărui identificare poate garanta succesul unui proiect de dezvoltare, ci acesta este puternic contextualizat, iar în funcție de un anumit context, poate avea efecte pozitive sau negative, în procesul dezvoltării.

În primul capitol sunt făcute precizările teoretice și metodologice ale conceptelor de bază: încredere, toleranță, rețele sociale, sociabilitate, dezvoltare. Pentru ca în capitolele următoare, plecând de la importante surse de date: World Value Survey (1990–1993 și 1995–1997), Barometrul de Opinie Publică BOP (1999–2002), să se desfășoare o analiză detaliată prin suprapunerea „spațiilor” de sociabilitate, de dezvoltare și a celor teritoriale.

Dincolo de rezultatele mai mult sau mai puțin contestabile, modul de abordare rămâne de o deosebită relevanță metodologică: „Fenomenele de sociabilitate – mai ales cele de tip încredere interpersonală sau toleranță socială – nu pot fi estimate cu grad sporit de siguranță decât la modul relativ, structural și comparativ”. De aceea nu se poate vorbi despre nivelul toleranței în România, la modul absolut, ci numai prin comparație cu alte țări sau cu o altă situație din trecut.

Astfel, toleranța și încrederea sunt analizate, comparativ, la nivelul țărilor din Europa (pe dimensiunile: „discriminare-relativism social” și țări catolice, țări protestante, țări foste comuniste), apoi în interiorul României (în funcție de mediul de rezidență și vârstă).

Toleranța este abordată printr-o distincție care se dovedește semnificativă, în relație cu elementele ale spațiului social: *toleranță comportamentală* (manifestată prin respingerea discriminării) și *toleranță atitudinală* (asociată cu relativismul social sau cu pluralismul valoric). Distincția este confirmată și de observarea faptului că toleranța comportamentală depinde mai mult de caracteristici ale spațiului social (nivelul de dezvoltare economică și modernizare socială), iar toleranța atitudinală este influențată de caracteristici individuale de status ale profilului de status (pe dimensiunile: gen – vârstă – capital uman).

La populația românească, toleranța apare ca fiind, în principal, sub influența resurselor material-umane de status și a capitalului simbolic (dat de orientările valorice asociate cu modernitatea individuală și tradiționalismul identitar).

În urma analizei detaliate care este făcută configurației toleranței în spațiul românesc, se face o precizare cu implicații atât teoretico-metodologice cât și practice, cu referire la cumulativitatea și convergența formelor de capital. Este vorba despre corelația semnificativă care există între capitalul uman (operaționalizat ca educație și stare de sănătate) și capitalul social (relațional). Practic, „Întregul fond de capital social pare să fie o particularizare spațializată a capitalului uman... Dacă din punct de vedere strict analitic ele pot fi distinse, se pare că în plan practic, de acțiune sau intervenție socială, este important ca cei doi factori să fie considerați împreună” (p. 107).

În acest fel este făcută trecerea între o temă de interes general, care analizează sociabilitatea/toleranța (capitolele doi și trei) ca „liant al vieții sociale” și potențial factor de dezvoltare, către o analiză a specificului satului românesc, ca „*spațiu de dezvoltare și sociabilitate*”.

Capitolul patru este, practic, o dezvoltare a celor două articole publicate în revista „Sociologie Românească”: *Dezvoltare și sărăcie în satele României*, în nr. 4/1999 și *Cum ajungi într-un sat sărac – drumul sociologic*, în nr. 1–4/2001. Tema este de mare actualitate în contextul mult discutatei subdezvoltări a satelor din România. Pentru realizarea unei bune orientări a proiectelor de dezvoltare socială către satele cele mai sărace, dificultatea identificării acestora în diversitatea ruralului românesc. Sunt prezentate două tipuri de măsurare a sărăciei/dezvoltării satului, ca tip specific de sărăcie/dezvoltare comunitară.

Prima variantă de măsurare a sărăciei este prin indicii de dezvoltare comunitară (DEVSAT), alcătuit prin agregarea a șase tipuri de capital social la nivel de comunitate, iar a doua variantă este grila utilizată de Fondul Român de Dezvoltare Socială. Ambele metode au avantajele lor, metodologice sau practice, fiind deficitare pentru măsurarea corectă a sărăciei comunitare, în condiții de relief diferite. Aceste metode, împreună cu introducerea factorului regional și de relief, duc, practic, la realizarea unei hărți a sărăciei în mediul rural și la identificare unor tipuri diferite de sărăcie în regiuni istorice diferite: sărăcie umană, în Moldova, demografică, în Banat, prin izolare, în Oltenia și Dobrogea. Aceste observații pot avea impact asupra orientării intervențiilor de dezvoltare comunitară.

În ultimul capitol este analizată migrația ca „strategie de conversie a capitalurilor”, de asemenea continuarea a unor preocupări mai vechi ale autorului. Un necunosător al studiilor mai vechi ale sale s-ar putea întreba ce caută un capitol despre migrație într-o carte dedicată sociabilității și dezvoltării. Privită ca strategie de viață, migrația circulatorie externă poate fi analizată prin termenii de: „valuri de migrație”, „rețele”, „capital comunitar” și „sistem de migrație” și are consecințe economice pozitive la nivel individual, familial și comunitar. Astfel că, stocul de experiență migratorie existent într-o comunitate poate fi folosit ca un indicator al favorabilității componentei socioumane a unei comunități pentru dezvoltare.

Analiza procesului de conversie a capitalurilor prin migrație permite formularea unor soluții de principiu pentru optimizarea fluxurilor de migrație circulatorie în străinătate, ca tip de migrație ce poate avea consecințe pozitive în planul dezvoltării.

Aș vrea ca, în încheiere, să punctez două dintre beneficiile majore pe care apariția aceste cărți le aduce pentru toți cei interesați de tematică. În primul rând, bogăția de informații referitoare la starea socială a spațiului rural românesc. Iar din punct de vedere metodologic, modul de abordare a două subiecte care iscă polemici aprinse în comunitățile științifice de pretutindeni: sociabilitatea și dezvoltarea considerate ca „spații” și studiate prin metoda „fenomenologiei calitative”, prin care se încearcă o analiză întemeiată a „comportamentelor strategice” și realizarea unui continuum între cercetarea minuțioasă – ipotezele interpretative – și construcția teoretică.

Veronica Mitroi

**ALEXANDRU CRIȘAN (coordonator și autor principal),
*Reforma la firul ierbii. Programul Educația 2000 +
sau lecțiile unui proces de schimbare, București,
Editura Humanitas Educațional, 2003***

Implicarea unui segment important din populația țării (cadre didactice, elevii și părinții acestora, cercetători etc.), zeci de mii de instituții prin care se asigură desfășurarea procesului de educație (școli, licee, universități, institute de cercetare, inspectorate școlare, case ale corpului didactic etc.), investite cu cel mai ridicat grad de responsabilitate socială, dau măsura sistemului de învățământ din România sau din oricare altă țară.

Eforturile unei singure instituții, de regulă ministerul de resort, oricât de mari ar fi și oricâtă dorință, voință și perseverență ar manifesta, se dovedesc insuficiente pentru un proces de reformă educațională radicală, de tipul celei care se derulează, în prezent, în România. Sprijinul, colaborarea cu alte instituții ale statului, cu organizații nonguvernamentale din țară și din afară este nu numai de dorit, ci și necesar pentru asigurarea reușitei reformei învățământului românesc.

Programul *Educația 2000+*, parte componentă a Fundației pentru o Societate Deschisă și-a propus, ca principal obiectiv, susținerea reformei sistemului de învățământ din România. Modul în

care s-a derulat acest program, etapele, reușitele și perspectivele sale sunt descrise în lucrarea *Reforma la firul ierbii. Programul Educația 2000+ sau lecțiile unui proces de schimbare*, (Alexandru Crișan fiind coordonatorul și autorul principal al cărții), publicată la Editura Humanitas Educațional, București, 2003.

Reușita acestui program educațional se datorează, fără discuție, eforturilor susținute ale tuturor celor implicați, care au acceptat și înțeles un aspect sesizat de numeroase studii asupra sistemului de învățământ, dar valorificat de foarte puțini: șansele de reușită ale reformei în învățământ depind de nivelul de încredere pe care-l au cadrele didactice, elevii și părinții acestora – în fond, beneficiarii reformei – în reformă. În cazul sistemului de învățământ din România, s-a observat că nivelul de încredere în reformă este cu atât mai mare cu cât distanța ierarhică sau de exercitare a competențelor privind aplicarea reformei este mai redusă. Astfel, conducerea școlilor este investită cu cel mai ridicat nivel de încredere al cadrelor didactice, elevilor și părinților acestora, privind capacitatea de aplicare a reformei. În aceste condiții, programul s-a orientat spre „baza sistemului”: școala, clasa de elevi, comunitatea căruia îi aparțin.

Cartea este structurată pe două dimensiuni:

– una descriptivă, în care sunt prezentate conținutul, obiectivele programului, etapele, ariile de interes, criteriile de selecție ale școlilor și cadrelor didactice interesate de participarea la acest program etc.;

– o dimensiune practică, prin care sunt oferite modele, instrumente, mijloace necesare celor interesați să învețe cum poate fi implementată, cu succes, reforma în școli, clase de elevi.

Conținutul, obiectivele, ariile de interes ale programului, așa cum sunt ele descrise de către autori, se caracterizează prin:

– *amploare* – au fost implicate un număr important de instituții de învățământ, atât din mediul urban cât și din rural, preuniversitar și universitar, inspectorate școlare, case ale corpului didactic, reprezentanți ai autorităților locale, elevi și părinți etc.;

– *diversitate*, atât în ceea ce privește tipul de activități desfășurate (dezvoltare de capacități instituționale, dezvoltare de resurse umane, susținerea analizei și dezvoltării de politici sectoriale și globale la nivel local și național, dezvoltarea și implementarea de *curriculum* interactiv și inovativ, susținerea procesului de integrare europeană prin educație, susținerea unor programe regionale în zona sud-estului Europei), cât și metodele și tehnicile de lucru utilizate (competiție deschisă pe bază de proiecte, apreciere și finanțare diferențiată, în funcție de performanțele obținute, lucru în echipă, accent pe comunicare, colaborare, identificare de posibili parteneri de lucru, fie în mediul școlar, fie în afara acestuia etc.);

– *inovație* – prin modul în care a fost construit, programul are capacitatea de multiplicare, poate continua independent de inițiatorii săi, cu noi abordări, în situații diverse specifice școlii, echipei de lucru, comunității de care aparțin. De altfel, specificitatea acestui program este dată și de faptul că s-a ținut cont, întotdeauna, de specificul școlilor participante, al echipelor de lucru, de nevoile, prioritățile, obiectivele lor și ale comunității. Participanții la acest program au fost învățați și încurajați, pe de o parte, să-și identifice nevoile, prioritățile și, pe de altă parte, să-și valorifice potențialul inovator, creativ, necesar soluționării acestora.

Dată fiind posibilitatea continuării acestui program independent de inițiatorii săi, s-a considerat necesară și utilă prezentarea modelelor, instrumentelor, mijloacelor care au stat la baza programului, cu scopul de a fi preluate și aplicate, de a-i sprijini pe cei interesați de aplicarea reformei educaționale. Astfel, accesul cât mai multor cadre didactice, și nu numai, la informația cuprinsă în carte ar trebui să constituie o prioritate atât pentru inițiatorii programului cât și pentru cei care au participat la el.

Dacă avem în vedere faptul că o școală reprezintă mai mult decât o componentă a sistemului, ea fiind însăși sistemul de învățământ la o scară redusă, succesul la nivelul fie și doar al câtorva școli dovedește că reforma este posibilă în întreg sistemul, atunci când cadrele didactice, elevii, au sentimentul „proprietății” asupra reformei.

Gabriela Neagu

JØRGEN GOUL ANDERSEN, JOCHEN CLASSEN, WIM VAN OORSCHOT, KNUT HALVORSEN (editori), *Europe's new state of welfare – unemployment, employment policies and citizenship*⁸ (Noul stat european al bunăstării – șomaj, politici de angajare și cetățenie), The Policy Press, 2002

Editorii acestui volum sunt: **Jørgen Goul Andersen**, profesor de sociologie politică, directorul Centrului de Studii Comparate în Domeniul Bunăstării, Universitatea Aalborg, Danemarca; **Jochen Classen**, profesor de cercetare socială comparată, Centrul de Cercetare Comparată în Domeniul Bunăstării Sociale, Universitatea Stirling, Marea Britanie; **Wim van Oorschot**, profesor de sociologie, Facultatea Științelor Sociale și Comportamentale, Universitatea Tilburg, Olanda și **Knut Halvorsen**, director de cercetare, Facultatea de Economie, Administrație Publică și Asistență Socială, Colegiul universitar Oslo, Norvegia.

Volumul *Europe's new state of welfare – unemployment, employment policies and citizenship* face parte din programul de cercetare europeană COST Action A 13 „Changing Labour Markets, Welfare Policies and Citizenship”. COST este un program de cooperare în domeniul cercetării științifice și tehnice, care promovează coordonarea la nivel european a cercetărilor realizate cu sprijinul finanțării naționale. Cuprinzând mai mult de 80 de experți localizați în 17 țări, programul s-a derulat pe o perioadă stabilită de cinci ani (1998–2003). Activitatea de cercetare s-a desfășurat prin organizarea a patru grupuri de lucru distincte, orientate asupra unor probleme de maxim interes, cum ar fi: șomajul, participarea la muncă a persoanelor aflate la vârste înaintate, egalitatea dintre bărbați și femei, ocuparea pe piața muncii, respectiv șomajul în rândul tinerilor. Volumul de față cuprinde rezultatele cercetării desfășurate în cadrul grupului de lucru pe tema șomajului. Abordarea interdisciplinară a fost asigurată de prezența în cadrul grupului atât a sociologilor cât și a economiștilor și a politologilor.

În general, cartea propune cititorilor o trecere în revistă a principalelor direcții/tendințe în domeniul șomajului, incluzând strategiile politice adoptate la nivel național și suportul teoretic pe care se bazează. Extrem de interesantă este includerea unei serii de zece analize naționale comparate, orientate cu preponderență către cele mai interesante aspecte ale șomajului.

În ordinea apariției în volum, autorii care semnează cele treisprezece studii sunt: Jørgen Goul Andersen și Knut Halvorsen (capitolul 1); Jørgen Goul Andersen și Jan Bendix Jensen (capitolul 2); Jochen Clasen (capitolul 3); Wolfgang Ludwig-Mazerhofer (capitolul 4); Pascal Ughetto și Denis Bouget (capitolul 5); Wim van Oorschot (capitolul 6); Bengt Furaker (capitolul 7); Jørgen Goul Andersen (capitolul 8); Knut Halvorsen (capitolul 9); Heikki Ervasti (capitolul 10); Miroslav Ignjatovic, Anja Kopac, Ivan Svetlik și Martina Trbanc (capitolul 11); George Sheldon (capitolul 12); Jochen Clasen și Wim van Oorschot (capitolul 13).

Structural, primele două capitole și ultimul oferă o perspectivă de ansamblu a politicilor în domeniul șomajului și ocupării forței de muncă, la nivel european. Primul capitol introduce problematica volumului și analizează schimbările înregistrate pe piețele muncii, șomajul și politicile pentru șomaj, din punctul de vedere al cetățeniei. Al doilea capitol este orientat către abordarea generală a noilor tendințe din domeniul ocupării forței de muncă și al șomajului, în Europa. Ultimul capitol trasează concluziile întregului volum, subliniind relația dintre muncă, bunăstare și cetățenie, precum și diversitatea din cadrul politicilor de șomaj și de ocupare a forței de muncă, în Europa.

⁸ Consultarea acestui volum a fost posibilă datorită grantului de cercetare „Marie Curie”, oferit de Uniunea Europeană în perioada 1 Septembrie 2003–31 Ianuarie 2004 în cadrul SPIRIT, School for Postgraduate Interdisciplinary Research on Interculturalism and Transnationality, Universitatea Aalborg, Danemarca.

Țările analizate în cuprinsul celorlalte zece capitole sunt: Marea Britanie, Germania, Franța, Olanda, Suedia, Danemarca, Norvegia, Finlanda, Slovenia și Elveția. Este de remarcat includerea în analiză a tuturor statelor scandinave. Din blocul est-european post-comunist este prezentă o singură țară: Slovenia. Respectând tematica propusă, în cuprinsul fiecărui capitol se regăsesc: o scurtă introducere, o descriere temporală a politicilor pentru șomaj adoptate la nivel național și a reformele realizate. Sunt, de asemenea, incluse analize statistice, care pun în evidență trendurile înregistrate la nivel național.

Primul capitol analizează, temporal, schimbările de pe piața muncii europene. Punctul de plecare al analizei este eseul lui Marshall *Cetățenie și clasă socială*, care pune accentul pe promovarea cetățeniei depline, transpusă în practică prin participarea completă la piața muncii a tuturor cetățenilor. Creșterea și menținerea ratelor șomajului a fost, deseori, interpretată ca o consecință directă a globalizării și schimbării tehnologice pe piețele muncii, dar și ca o incapacitate a statului de a mai asigura bunăstare tuturor cetățenilor săi.

S-a conturat, din ce în ce mai puternic, o paradigmă dominantă/o interpretare standard a șomajului înregistrat în Europa. Încă de la începutul anilor 1980, diferențele foarte mari dintre ratele șomajului din țările europene și rata șomajului din Statele Unite au condus la concluzia că șomajul în Europa reprezintă un fenomen structural puternic, legat atât de sistemul bunăstării relativ generos de pe bătrânul continent cât și de rigiditatea instituțiilor de pe piața muncii.

Șomajul ridicat a fost privit, multă vreme, ca o problemă tipic europeană. Principalele două cauze ale acestei interpretări standard au fost: diferența uriașă dintre salarii și productivitatea muncitorilor cu pregătire slabă, dar și inflexibilitatea și distorsiunile înregistrate în buna funcționare a pieței muncii.

Soluțiile directe propuse pentru prima cauză – discrepanța dintre salarii și productivitatea muncitorilor cu pregătire slabă – au inclus: flexibilitatea mai mare a salariilor și a structurilor salariale (protecție socială mai puțin generoasă, inegalitate compensată prin acordarea de compensări salariale), productivitate ridicată (activizarea celor aflați în șomaj, educare/calificare), subvenții pentru serviciile slab productive.

Ca soluții în cazul celei de a doua cauze – disfuncționalitățile înregistrate pe piața muncii – s-a propus: o protecție mai flexibilă a ocupării forței de muncă, ore de lucru mai flexibile, evitarea distorsiunilor din sistemului de taxe/bunăstare.

În mod general, printre soluțiile de politică socială națională și internațională au fost menționate: flexibilizarea salariilor, creșterea nivelurilor de productivitate și angajare pentru muncitori, flexibilizarea contractelor de muncă și a programului de lucru, modificarea structurilor de încurajare pentru angajați (subvenții, taxe), dar și pentru șomeri (beneficii reduse și pe termen scurt, obligații de genul asigurării bunăstării prin muncă).

Capitolul doi descrie, general, care sunt modelele ocupării și șomajului în Europa. Datele statistice pe care se bazează studiul sunt în conformitate cu definiția șomajului dată de Biroul Internațional al Muncii și provin din baza de date OECD. În ciuda interpretării standard asimilabile viziunii eurosceptice, ratele reduse ale șomajului înregistrat în Europa, începând cu a doua jumătate a anilor 1990 evidențiază contrariul: ratele șomajului s-au redus considerabil în majoritatea țărilor europene, cu precădere în Danemarca, Olanda (literatura de specialitate a dezbătut amplu așa numitul „miracol olandez”), Portugalia, Irlanda, Austria, Suedia și Marea Britanie. Concluzionând, ratele reduse ale șomajului înregistrate în ultimii ani pun în evidență capacitatea statelor europene de a se adapta schimbărilor internaționale, cum ar fi procesul globalizării. De asemenea, protecția socială generoasă nu reprezintă un obstacol în calea ocupării forței de muncă.

Datorită perspectivei unitare oferite de capitolul doi, următoarele zece capitole sunt studii naționale contextuale, care sunt mai mult orientate către analiza particulară a diferitelor aspecte ale șomajului, răspunsurilor de politică socială și consecințelor directe pentru cetățeni. Schimbările din sfera politicii sociale sunt raportate la impactul asupra șomajului și asupra drepturilor cetățenești.

Ultimul capitol își propune să stabilească dacă toate politicile naționale analizate anterior converg sau nu spre un model comun și dacă da, care sunt sursele schimbării, fie ele presiuni economice similare sau recomandări din partea forumurilor internaționale.

Concluzia generală a volumului este că procentele ridicate ale șomajului nu mai reprezintă un fenomen specific Europei. Multe țări, în special cu o economie redusă ca proporții, și-au revenit surprinzător, reușind să atingă rate foarte mici ale șomajului. Implicațiile directe sunt: invaliditatea diagnosticului pus de eurosceptici – șomaj ridicat cauzat direct de inflexibilitatea structurilor de pe piața muncii – și posibilitatea de a atinge procente ridicate ale ocupării forței de muncă, fără a reduce beneficiile protecției sociale.

Simona Vonica-Răduțiu

**GØSTA ESPING-ANDERSEN ȘI DUNCAN GALLIE,
ANTON HEMRIJCK, JOHN MYLES, *Why do we need
a new welfare state? (De ce avem nevoie de un nou stat
al bunăstării?)*, Oxford, Oxford University Press, 2002**

„De ce avem nevoie de un nou stat al bunăstării?” este o carte dedicată „copiilor de azi care vor fi furnizorii bunăstării noastre atunci când vom îmbătrâni. Pentru ei – deci și pentru noi – dorim cel mai bun posibil stat al bunăstării”. Este o justificare care orientează demersul autorilor de identificare a acelor principii, caracteristici ce pot fundamenta dezvoltarea politicilor sociale, în contextul noilor provocări pe care le presupune extinderea UE.

Lucrarea, deși o culegere de texte așa cum apar atât de multe astăzi în știința socială, este construită unitar și oferă informație substanțială asupra modului în care sunt concepute politicile sociale în Europa, în câteva domenii: nevoile și riscurile relaționate cu familia și copiii, problemele bătrânilor și ale sistemului de pensii, schimbările în domeniul vieții de muncă și „noul contract de gen”). Astfel, cartea cuprinde șase capitole și include cuvântul înainte al lui Frank Vandebroucke, care creează o imagine asupra „justiției sociale durabile și coordonării deschise a politicilor sociale în Europa”.

De altfel, ceea ce dă unitate cărții este tocmai principiul „coordonării deschise” a politicilor sociale în Europa și preocuparea de a trata „modelul social european” din perspectiva acestuia.

Coordonarea deschisă a politicilor sociale este o idee relativ nouă, ale cărei fundamente metodologice au fost inițiate în *Summit*-ul de la Lisabona (2000). Ea reprezintă „un proces comun de planificare, examinare, comparare și adaptare a politicilor sociale ale statelor membre pe baza obiectivelor comune” (Esping-Andersen și alții 2002: VIII). Metoda dă posibilitatea statelor UE de a învăța practicile pozitive unele de la celelalte, prin aceasta respectându-se diversitatea locală și promovându-se progresul în domeniul social. Noua metodă poate contribui, în opinia autorilor, la îndeplinirea obiectivelor europene ale incluziunii și justiției sociale.

Totuși, așa cum sugerează multiplele probleme pe care le presupune *design*-ul politicilor sociale europene și cum autorii înșiși subliniază, coordonarea deschisă nu poate fi un panaceu, o soluție pentru toate problemele, pentru totdeauna. Mai degrabă, ea precizează aspectele necesare pentru o „arhitectură cuprinzătoare a politicilor sociale”. (Esping-Andersen și alții, 2002: 24)

Capitolul 1, *Din nou către „societatea perfectă”?* a celebrului autor al la fel de celebrei tipologii a statelor bunăstării, Gøsta Esping-Andersen, prezintă atât o viziune sintetic istorică asupra statului bunăstării, cât și o trecere în revistă a provocărilor (riscuri, nevoi, compromisuri) pe care diferite regimuri ale bunăstării le întâmpină astăzi. Din punct de vedere istoric, regimurile bunăstării au cunoscut două mari schimbări: la sfârșitul secolului XIX și imediat după al doilea război mondial, la care s-ar putea adăuga modificările prin care regimul scandinav a trecut în anii '70. Acestea au fost marcate de intensificarea competiției ideologice pentru „societatea perfectă” a apărătorilor „vechiului

regim”, liberalilor și reformiștilor creștini, în primul val, și a liberarilor și social-democraților, în al doilea val al schimbării. De fapt, construcția și reconstrucția regimurilor bunăstării a fost însoțită de această permanentă căutare a unei societăți ideale, care s-a concretizat în modele diferite: modelul liberal (american, englezesc), cel scandinav și cel continental.

Așadar, autorul reia tipologia statelor bunăstării cu care ne-a familiarizat încă din 1990 în cartea sa *The Three World of Welfare Capitalism* și analizează baza ideologică a modelelor bunăstării, pentru a face trecerea către actualul model european. Importantă în această trecere în revistă este relația cu principiul justiției sociale, pentru că, subliniază Esping-Andersen, dacă statul bunăstării a reușit în a egaliza condițiile de viață, nu a reușit să rupă oportunitățile individului în viață de originea socială și handicapurile moștenite. Clasa socială continuă să fie hotărâtoare, mai ales în termenii educației și dezvoltării cognitive (Esping-Andersen și alții, 2002: 3). De aici, nevoia unui model în care egalitatea oportunităților și șanselor de viață să fie atinse, cu alte cuvinte, în care **principiul egalității** să fie respectat.

Metoda, pe care noua arhitectură europeană a bunăstării ar trebui să o utilizeze, este cea a cursului vieții care presupune o viziune dinamică asupra lucrurilor. O astfel de metodă permite conectarea problemelor pe care indivizii le întâmpină într-un anumit moment al vieții lor: de exemplu, sărăcia la vârste înaintate este legată de problemele de angajare la vârste mai tinere, o situație precară legată de locul de muncă este relaționată cu insuficiența educație care, la rândul ei, poate fi legată de condițiile din copilărie. Acest tip de metodologie face posibilă, de asemenea, predicția, putem ști, de exemplu, ce se va întâmpla cu cohorta tinerilor absolvenți de școală generală care va furniza forța de muncă pentru poziții inferioare ale pieței de muncă și, 50 de ani mai târziu, clienții sistemului bunăstării atunci când vor atinge vârsta pensiei.

„Cei trei stâlpi ai bunăstării”, familia, piața și statul au ponderi diferite în acoperirea riscurilor în diferitele modele existente. Dacă neo-liberalii accentuează primatul pieței, conservatorii acordă atenție mai mare responsabilităților ce revin familiei și comunității locale, în timp ce social-democrații preferă acțiunea colectivă în furnizarea bunăstării. Aceste diferențe s-au concretizat în diferitele regimuri ale bunăstării. Trecerea către un model european sub eticheta coordonării deschise, bazată pe obiective comune, poate fi facilitată de extinderea UE, creșterea interdependențelor pe plan internațional și, bineînțeles, de actuala preocupare la nivel european pentru incluziune socială, protecție socială, combaterea șomajului.

O reconstrucție a modelului bunăstării, care să ia în considerare noua metodă și care să își propună obiective atât de generoase, este tratată însă cu moderație de către Gøsta Esping Andersen. Mai degrabă, autorul, preferă să se concentreze asupra problemelor și domeniilor fundamentale pe care le implică o astfel de reconstrucție: copii și familie, relații de gen, viața de muncă și pensii, (lăsând deoparte sfera sănătății), considerate reperatele majore ale șanselor de viață.

Capitolul 2, O Strategie de investiție socială centrată pe copil (Gøsta Esping-Andersen), pleacă de la ideea conform căreia aproape toate problemele pe care politicile sociale trebuie să le acopere își au originea în copilărie, și de aici, necesitatea intervenției încă din momentele de început ale vieții individului. Dacă o persoană are dificultăți pe piața forței de muncă, aceasta se poate datora factorilor de importanță crucială care nu au fost îndepliniți în copilărie: sănătatea, veniturile și mecanismele de dezvoltare cognitivă (citire, stimuli sociali, orientare). De aceea, mecanismele de prevenire ar trebui să se bazeze pe o strategie integrată: să includă posibilitatea, pentru părinții cu copii mici, de a avea un loc de muncă adecvat, servicii de calitate pentru copii și o politică de suport a veniturilor. Sărăcia copiilor este tratată pe larg, la fel și mecanismele reducerii ei: măsuri de suport pentru angajarea femeilor cu copii, care sunt de multe ori dezavantajate pe piața forței de muncă, un venit minim garantat pentru familiile cu copii. Pe ansamblu, autorul reușește să creeze o imagine cuprinzătoare asupra problemelor sociale ce pot afecta copilul și asupra relațiilor dintre ele, dar și asupra măsurilor de politică socială care ar putea contribui la rezolvarea acestor probleme, prin adoptarea unei strategii de tip preventiv.

Capitolul 3, Un nou contract de gen (Gøsta Esping-Andersen), analizează, bazându-se pe date empirice, situația femeii pe piața muncii, în relație cu rolul de mamă, comparativ pentru țări UE și America. Plecând de la situația de fapt, autorul aduce argumente în favoarea necesității „politicilor

prietenose” pentru femei, care, și ele reprezintă o investiție socială. Acest tip de politici ar presupune: îngrijire subvenționată pentru copii, concedii parentale plătite (atât pentru femei cât și pentru bărbați), concedii medicale plătite. Deși acestea nu sunt soluții inovatoare, ele sunt menite a sprijini principiul egalității de gen, răspunzând fenomenelor de „masculinizare a ciclului feminin al vieții” respectiv „feminizare a cursului masculin al vieții” (Esping-Andersen și alții, 2002: 95).

Adoptând aceeași metodă a tratării problemelor din perspectiva ciclului (cursului) vieții, **capitolul 4**, *Calitatea vieții de muncă în strategia bunăstării sociale* (Duncan Gallie) utilizează, de asemenea, date empirice pentru a susține ideea îmbunătățirii calității vieții de muncă. Această parte a lucrării sesizează nenumăratele probleme asociate actualmente cu piața forței de muncă, arătând că o creștere a numărului locurilor de muncă este o soluție parțială. Fenomene cum sunt: instabilitatea locurilor de muncă ocupate de muncitori necalificați, slabele oportunități de dezvoltare profesională și personală oferite de ele, riscurile pentru sănătate, intensificarea efortului de muncă pentru toate slujbele, încărcătura de stres etc. sunt considerate a necesita intervenții din partea politicilor sociale. Investiția în calitatea vieții de muncă concomitent cu protecția adecvată a șomerilor sunt mecanisme cu potențial în elaborarea noului model de politică socială.

Analizând problema pensiilor, **capitolul 5**, *Un nou contract social pentru bătrâni* (John Myles), încearcă, în esență, să dea un răspuns problemei, îndelung dezbătute, a modelului de securitate socială, care să fundamenteze sistemul de pensii. Autorul respinge atât sistemul *pay-as-you-go* care tinde să impună costurile îmbătrânirii asupra populației active, cât și pe cel bazat pe contribuții fixe, pronunțându-se în favoarea modelului lui Musgrave. Acesta presupune o soluție a „poziției relativ fixe” în care raportul între contribuții și beneficii este menținut constant (Esping-Andersen și alții, 2002: 171). Avantajele țin de posibilitatea de adaptare la o realitate care poate implica diverse riscuri, care trebuie împărtășite atât de tineri cât și de bătrâni.

Ultima parte a lucrării, *Auto-transformarea Modelului Social European* (Anton Hemrijck) explorează posibilitatea armonizării politicilor sociale în UE, plecând de la metoda coordonării deschise. Mai mult decât celelalte capitole ale cărții, acesta subliniază limitele noii metode și privește, cu moderație, la viitorul ei.

Aceeași moderație manifestă și autorii care au încercat să identifice provocările pe care o astfel de metodă le-ar presupune pentru România. Chiar ideea unui model social european este pusă sub semnul întrebării: „Având în vedere situația de fapt, nu este îndreptățit, cel puțin nu deocamdată, să se vorbească de un model social al UE, existent sau proiectat pentru viitor” (Mărginean, 2003: 2).

Totuși, deși ideea învățării din practicile pozitive nu este nouă, noua etichetă a coordonării deschise se pare că va contribui la creșterea legitimității UE ca uniune socială și la conturarea unui sens comun al politicilor sociale în interiorul Uniunii Europene.

Iuliana Precupețu